

פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים

הרב י. שלקובסקי

גמור אלא ב"ד אין להם הכח כדי לכוף. ואעפ"י שאין בדיני אדם לא רצו להחזיר וכן באמת משמע מהמשך של התוס'. ועיין בהמשך התוס' אצלנו ששייך לשון "משלם", אע"פ שמטעם חסידות הלשון לא שייך, וז"ל "אבל הכא דחייב לצאת ידי שמים חיובא מעליא הוא". ע"כ.

ד. ב"ק דף נו. ולרב אשי דאמר נמי טמון אתמר מהו דתימא אנא כסוי כסיתיה נהליך ובריני שמים נמי לא ליחייב קמ"ל. ד"ה כיסוי כסיתיה. וא"ת גלוי וידוע למקום למה נתכוון אם לטובה או לרעה וי"ל דאפילו במתכוין לטובה וכו' מ"מ בדיני שמים חייב דאיבעי ליה לאזדהורי וכו'. ע"כ. הים של שלמה מוכיח מתוס' הנ"ל שבחיוב לצאת ידי שמים אם תפס מפקינן מיניה. שאם תפיסה מועילה, יתכן ששאלת הגמ' מהו דתימא וכו' היא שאין פה חיוב לצאת ידי שמים לענין תפיסה כיון שאולי התכוון לטובה — ואם כן מהי שאלת תוס'? ומדוע התוס' לא תירצו כך? אלא ודאי בחייב לצאת ידי שמים אם תפס מפקינן מיניה. ומה שקשה מהרש"י מב"מ שסובר שתפיסה מהני היינו רק בקם ליה כדרכה מיניה בשוגג כיון שחייב הוא רק דלא קטלינן בתרי קטלא ועבדינן ליה החומרא הילכך היכא דלא עבדינן החומרא נוכל לומר שהסברא נותנת שאי תפס לא מפקינן מיניה. דהא ס"ס חייב הוא אבל היכא דגרמא בנויקין הוא שאין בו חיוב מן הדין אלא לצאת ידי שמים פשיטא דאי תפס מפקינן מיניה עכ"ל (בערך). וכן סובר השבות יעקב וגם מכריע כך. והנה כפי שיבואר להלן, שיתכן שלפי רב קם ליה כדרכה מיניה דומה לשאר לצאת ידי שמים, יתכן להבין תוס' של ב"מ בענין מחתרת כפשוטו שאין בכלל חיוב מצד הדין אלא לצאת ידי שמים והגנבים לא התכוונו לזה.

א. גרסינן ב"מ דף צא. החותם פי פרה ודש בה לוקה ומשלם וכו' והא אינו לוקה ומת ואינו לוקה ומשלם אמר אביי הא מני ר"מ היא וכו' רבא אמר [בבא לצאת ידי שמים, ב"ח] אתנן אסרה תורה אפילו בא על אמו. רש"י ד"ה רבא אמר וכו' ונתן לה טלה וכו' אלמא אפילו במקום מיתה רמו תשלומין עליה אלא שאין כח לעונשו בשתים אבל ידי שמים לא יצא עד שישלם וכו' לא יצא ידי חובתו עד שישלם א"נ אי תפיס לא מפקינן מיניה. ע"כ. הנה ברש"י שני פירושים על לוקה ומשלם — א) דמשלם היינו שיש עליו חובה לשלם רק ב"ד לא יכולים לכוף ב) משלם — שמועיל תפיסה.

ב. תוס' ד"ה בבא לצאת ידי שמים. וא"ת דאמרינן בפרק בן סורר ומורה רבא אגניבו ליה דינרי במחותרא אהדרינהו ניהליה ולא קבלינהו אמר הואיל ונפק מפומיה דרב דאמר הבא במחותרת ונטל כלים ויצא דפטור דבדמים קננהו, ואמאי לא קבלם והא חייבין לצאת ידי שמים? וי"ל דהם לא רצו לצאת ידי שמים אלא היו סבורין שבדין חייבין להחזיר ולכך לא קבלינהו. ע"כ. וכן בתוס' ב"ק ע: ד"ה אילו תבעיה.

ג. הטורי אבן חגיגה אבני שהם דף י. ד"ה דילמא בסופו מוכיח משאלת תוס' כפירוש הראשון ברש"י שאם כפירוש השני הלא תפיסה מועילה וקבלת רבא מהם אינה גרועה מתפיסה — ואם כן למה לא קיבל — אלא ודאי לא מועילה תפיסה. הט"א מסיים וז"ל והם לא רצו להחזיר אא"כ יתחייבו בדיני אדם. ע"כ. הטורי אבן מוסיף המלים "בדיני אדם" שאינם בתוס', והיה מקום ללמוד בתוס' שאין חיוב מצד הדין, ולא כרש"י, אלא כדי לצאת ידי שמים ובשביל חיוב זה לא רצו להחזיר ולכן הוסיף "בדיני אדם" שיש חיוב

ה. הקצה"ח כ"ח ס"ק א' כותב שדברי המהרש"ל דברי נביאות הם, ובכל זאת מוכיח שנכונים הם. יובא להלן. וכן בסוף דבריו משמע שסובר שאם מתקיים העונש אין חיוב או אפילו צורך לצאת ידי שמים, ולא נראה כך, ולא משמע בשום מקום שאין צורך לצאת ידי שמים כשמתקיים העונש רק שלא מועיל תפיסה, להיפך לכאורה יש מקום לומר ששני ההסברים ברש"י נכונים אלא הראשון כשמתקיים החמור והשני כשלא מתקיים. והנה כדי להבין הסברא של הי"ש, וגם להבין, הלא לומדים שוגג ממזיד בהיקש? אא"ל שגלוי הפסוק ששוגג כמזיד בענין קם ליה בדרבה מיניה הוא שב"ד לא יכולים לחייב שניהם רק החמור לכן גם הפעולה לא מחייבת ולכן גם בשוגג אינו חייב. אבל לצאת ידי שמים הפעולה מחייבת. דהיינו שמה שב"ד לא יכולים לחייב תרי, מולידה שני דברים א) שב"ד בפועל אינם יכולים לעשות תרי; ב) שהפעולה לא מחייבת הקל. והנה כיון שיש חיוב לצאת ידי שמים יש מקום לב"ד לראות שיצא ידי שמים, אבל בזה יש הבדל בין שוגג למזיד, — דהיינו איפה שב"ד מבצעים החמור הם אינם מצד דינם יכולים אפילו לדאוג לקיום החיוב לצאת ידי שמים מצד הדין הראשון אבל בשוגג — שמצד ב"ד לא נעשה דבר, הם יכולים לדאוג שיתקיים החיוב. וזה מתבטא לדוגמא בתפיסה שלא יוציאו מידי התופס — אע"פ שלחייב לשלם הם לא יכולים. וכן יתבטא בשיטה המובא ביש"ש שאע"פ שב"ד לא מחייבים אבל דוחקים בו כדיבור — והשיטה הזאת תירצה שאלות תוס' בד"ה כסוי כסיתיה עיין בסעיף ד'. אע"פ שהיש"ש דחה שיטה זו כיון שתוס' לא תירצו כך. ומביא בסוף דברי הצפנת פענח וז"ל כל מקום שאמרו חייב בדיני שמים אם בא צריכים להודיעו אין אנו יכולים לחייב אותך אבל צריך אתה לצאת ידי שמים כי דינך מסור לו, כדי שיתן אל לבו וירצה את חברו ויצא ידי שמים ע"כ. מלשונו משמע שהחיוב לצאת ידי שמים הוא שירצה את חברו ואם

חברו מחל לו יצא בזה, וכן משמע, שרק ברבית קצוצה יש מח' אם מחילה מועילה וכן משמע מהמחנה אפרים שיבואר להלן. ו. ויש לעיין לפי זה במקרה של מחתרת שענינו שניתן להצילו כנפשו האם דומה למזיד או שוגג. דלכאורה הלא מזיד הוא, אבל יש לחלק. שאולי דין מחתרת אינו דין בב"ד אלא בכל אחד להציל הנדרף מרודפו אבל לאחר מעשה אולי מוטל על ביי"ד לדאוג שיתקיים לצאת ידי שמים. והנה הקצה"ח בסימן כ"ח א' מוכיח כדעת המהרש"ל משאלת ותשובת התוס' בענין מחתרת וז"ל "ואם כן הבא במחתרת עבדינן ליה החומרא דאין לו דמים ורשאים להרוג אותו ואין עליו שום חיוב תשלומין ואע"ג דניצול ולא נהרג לא הוה שוגג אלא כמו מזיד ובהתראה וברח, בזה ודאי כל דין מזיד עליו. כיון דכבר נתחייב בחומרא מה שאין כן שלא בהתראה וכו'". עכ"ל. ז"א שמחתרת דומה למזיד ולא מועילה תפיסה ולכן רבא לא היה יכול לתפוס. והנה לפי ההסבר שלמעלה אין הדברים מוכרחים שיש חילוק בין הבא במחתרת למזיד והתראה כמו שהסברנו, ומה שמוכיח מנתחייב וברח אינו דומה לכאורה ששם אם יתפס מוטל על ב"ד להורגו ולכן לא מוטל עליהם לדאוג לצאת ידי שמים אבל במחתרת אחרי המעשה אין להרוג אותו ולא מוטל עליהם ואם כן צריכים לדאוג לצאת ידי שמים כנ"ל. והנה המחנה אפרים מוכיח מתוס' של מחתרת שאם אין כוונתם לצי"ש לא מועילה תפיסה ובכל זאת חיוב לצאת ידי שמים ישנו. מוכח שתפיסה לא מועילה בלצאת ידי שמים [חולק בזה על הנמוקי-יוסף]. אם מחתרת נחשבת לענינו כשוגג כנ"ל ההוכחה נכונה אבל אם נאמר כקצה"ח שנחשבת כמזיד אם כן לכאורה אין הוכחה.

ז. הקצה"ח בסימן ע"ה מפרש ענין של מחתרת שמדובר במקרה שהגנבים אמרו במפורש שהם רק מחזירים כדי לצאת ידי ב"ד ואם אינם חייבים לא רוצים להחזיר אפילו לצאת ידי שמים. וטעמו שסובר שאם מחזירים

סתם וודאי רצונו לקיים לצאת ידי שמים, כ"ש ממקרה של דבר שלא בא לעולם וכדומה דליקו בהימנותיה. מהלשון של הקצה"ח נראה [וכן לכאורה הדבר] שענין של לצאת ידי שמים הוא יותר חיוב, וענין אחר, מענין של נאמנות, אבל התומים בסימן כ"ח ס"ק ד' בסופו כותב וז"ל ובאמת מצאתי עוד ראייה לדברי מהרש"ל וכו' דהא אמרינן אתנן אסרה תורה אפילו בא על אמו מ"מ הואיל וחייב לצאת ידי שמים לתת לה קרוי אתנן וקשה א"כ הא דפרכינן בפרק השוכר בע"ז, בא עליה ואח"כ נתן לה הוי אתנן ופריך הגמ' הא מחוסר משיכה? וכתבו התוס' אפי' דר"ת מעות קונות הא רבנן הפקיעו הקנין קשה [לשון התומים] לצאת ידי שמים הא הוה קנין דהא מילט לייטינן עליו מי שפרע וכו' ואין לך לצאת ידי שמים יותר מזה ואם כן וכו' אלא ודאי בהתם שאני בשורת הדין דחייב, רק משום תרי קטלי איפטר בדיני אדם מה שאין כן במחוסר משיכה וסברת מהרש"ל מוכח ע"כ משמע שהתומים לומד שגם ענין שבא חיובו ע"י דיבור והתחייבות יש בו ענין לצאת ידי שמים ולכאורה אינו דומה לשאר לצאת ידי שמים שהם חיובים מצד הדין או המוסר ובדיבור ענין של נאמנות. הר"ן בסנהדרין עב: על שאלת תוס' ממחלת מביא ת' רבינו דוד וז"ל "דלא דמי דהתם גבי אתנן צריך האדם לעמוד בדיבורו אע"פ שלא יתחייב מן הדין אבל כאן וכו' נמצא גניבה זו קנויה לגמרי ביד הגנבים ולא ניתן להישבון וכך הוא עובר אם הוא מחזיר כמי שאינו מחזיר שאחר שקנאה אם החזיר מתנה בעלמא הוא דקא יהיב וכו' וצ"ע. עכ"ל הר"ן. והנה ה"ר דוד מסביר את כל החיוב לצאת ידי שמים של האתנן של בא על אמו מצד צורך לעמוד בדיבורו וזו ענין לכאורה של נאמנות דליקו בהימנותא ואם כן משמע כתומים שגם עניינים של נאמנות שייכים לענין של לצאת ידי שמים. אבל אפשר לומר אולי שזו גופא כוונת החלוק של ה"ר דוד שרק בדבר של נאמנות חייבים לצאת ידי שמים בקם ליה בדרכה מיניה אבל אם אין שם

לא כמו שממשיך ואומר שאפילו מחילה של בעל הממון אינו צריך לפי שקנאו בדמו! הנה אם נאמר שזו באמת כוונת ה"ר דוד לכאורה אז וודאי לא שייך תפיסה בע"כ — אבל אז גם לא שייך ההבדל של המהרש"ל אם במזיד או בשוגג. ויש לעיין בדברי הר"ד שהקצה"ח שאל עליו מהגמ' בהשוכר את הפועל בע"ז איפה שלא נתן האתנן עד אחרי המעשה שהגמ' שואלת על "בטלה זה" שחסר משיכה והא התם, שואל הקצה"ח, חייב לעמוד בדיבורו ע"כ ולכן מוכיח כרש"י, וכן לכאורה קשה על ה"ר דוד מהגמ' בהשוכר את הפועלים. בחוסס פי פרה לוקה ומשלם איזו התחייבות שלו ישנה שם? ואם כן איך מדמה הגמ' לאתנן אסרה תורה הלא רק במקום התחייבות שייך ענין של לצאת ידי שמים וצ"ע. ואולי אפשר לומר שכשמישהו שוכר פרה לדישה כיון שחייב לתת לה לאכול מהחיטה ע"י השכירות עצמה יש התחייבות אבל בגניבה א"א לומר כך דהרי גנב. אבל אז תהא נ"מ להלכה שאם שכר פרה ולפני שמשך אותה חסם אותה יהא פטור כיון שהתברר שאינו מתחייב. אולי הר"ד מדבר רק כשהדבר בעין שעל דבר בעין לאשייך חיוב אבל אל דבר שאינו בעין שייך חיוב ולא צריכים התחייבות. ע"כ. והנה יוצא לפי הר"ד שגם קם ליה כדרכא מיניה חייב לצאת ידי שמים במקום נאמנות ולפי דבריו לא שייך הוכחות התומים. אבל בין כה אינו כמהרש"ל שאיך תיתכן תפיסה אם זו ענין של נאמנות ופשוט. ח. הריב"ש ס' שצ"ב בשם הרמב"ן מנה לי בידך, אינו יודע אע"פ שחייב לצאת ידי שמים כב"ק דף קי"ח תפיסה לא מועילה ומשוה לאבק ריבית, והקצה"ח מביאו בס' ע"ה ומציין לעיין לעיל סימן כ"ח וכן בב"ח מציין לפה. ונראה שיש לחלק בין לצאת ידי שמים של מנה לי וכו' ואבק ריבית, לצאת ידי שמים של קלב"מ וגרמא, הואיל והנתבע לא מודה שחייב לתובע יש דין של המע"ה וחייבו של הנתבע לצאת ידי שמים הוא בגלל ספק שלו ז"א מצד הדין הוא לגמרי פטור אלא אומרים

לו שאם הוא בכל זאת מסופק יצא מיד הספק אבל אין מקום לתפיסה. וכן באבק ריבית, לא רק שיש מקום לדון דהוה רק מדרבנן ואולי כך תקנו שלא תועיל תפיסה, וכ"ש אם בכלל יש חילוק בין דרבנן ודאורייתא כלצאת ידי שמים כיבואר להלן, אלא אפילו בלי זה הלא תולים אבק רבית אליבא דרבי אלעזר ברבית דאורייתא אליבא דרבי יוחנן שאינה יוצאת בדינים שלמורא ניתן ולא להישבון וכן לא מועיל תפיסה, שזו "מצות אסור מטעם מורא" של המלוה ולא שייך תפיסה וכן משמע הלשון "ואם חוזר בתשובה" וכן "ואם בא לצאת ידי שמים חייב להחזיר" שרק אם בא מה שאין כן בשאר מקומות אולי יש חיוב ממש רק אין בידי ב"ד לחייב אבל תפיסה תועיל.

המחנה אפרים רבית ט"ו מביא סתירה לכאורה בנ"י, שמצד אחד הנ"י מוכיח מכיון שרשב"א ור"ן חולקים על הראב"ד וסוברים בענין אבק רבית שאם תפס לזה ממלוה מפקינן מיניה וז"ל הנ"י וכיון שכן הדבר ברור דאבק רבית אפי' לצאת ידי שמים אינו חייב א"ד. והנ"י עצמו כותב בהתחלת הפרק שיש חיוב לצאת ידי שמים. והנה לפי הנ"ל אא"ל שאין כאן סתירה שהראב"ד מדבר מצד חיוב גמור לצאת ידי שמים [מדיני ממונות] ושם מועיל התפיסה והר"ן באמת סובר שאין חיוב כזה אבל למעלה מדבר מצד הדין של מורא ע"ש ושם לא שייך תפיסה.

הראב"ד שסובר שאם תפס לא מפקינן מיניה אפשר להסביר אולי שאע"פ שלא יוצא בדינים בהדיא אבל בכל זאת ל"דאוג" שיצא בידי שמים מוטל עליהם שכל שתקנו חכמים וכו' ולכן מועילה תפיסה. ואולי אפשר להסביר בצורה אחרת. דהנה עד עכשו הבננו שני הסברים עיקריים ב"לצאת ידי שמים" אחד של חיוב ממוני אלא שאין כח לב"ד לחייב ושנית חיוב "מוסרי" לפייס את חברו. ואא"ל עוד דרך דהיינו שיש לתובע טענה של ממוני גבך אבל אין על הנתבע חובה לתת לו. [דבר כזה נמצא לכאורה במצבים מסוימים

של אבדה]. ענין של לפייס חברו מוכרחים להגיד, לכאורה, בגרמא אבל בשאר חיובים לצאת ידי שמים אא"ל כנ"ל, ולכן תפיסה מועילה — שהוא תופס שלו, ולכן חייב לצאת ידי שמים אע"פ שאינו חייב להחזיר אבל בכל זאת כיון שממון חברו הוא לצאת ידי שמים צריך להחזיר. ואם נאמר שגם בגרמא מועילה תפיסה צ"ל שחיוב נזק מוליד מצב של ממוני גבך, ז"א שגם גרמא מייצרת מצב של ממוני גבך אבל בלי חיוב לשלם שאין מעשה בידים.

ט. בהמשך דברי המחנה אפרים מתרץ הקושיות שיש לו על הרא"ש בזה שיש הבדל בין אפוקי ממוניה באיזה צורה שהיא לנכויי הלוה ממה שחייב למלוה, שאסור לו [ללווה] לתפוס אבל כיון שהוא [המלווה] חייב לצאת ידי שמים לא הוה גזל בידיה [של לווה] החכמים לא אמרו אלא בלא מפקינן מיניה והאי לאו אפוקי היא שהוא לא מוציא ממנו ומדין חכמים הוא. ע"כ. נראה לפי הפשט שני דרכים: א. כיון שהמלוה חייב לצאת ידי שמים ממילא אסור לו לקחת ונאחזנו כופים על זה ז"א על האסור לקחת לא על חיוב לתת. ב. או אולי הדין לצאת ידי שמים מולידה דין בממונות אבל כיון שפטור מדיני אדם הפטור מולידה לנו אי אפשרות לעשות דבר — אבל אם לא עושים דבר פטור שאין עליו חיוב לשלם, ונכו' הוה א"כ כמו אי תשלום ועיין במ"א שאין הדברים פשוטים כך. [יתכן מדין חכמים כוונתו שכך תקנו חכמים].

י. המשך במ"א. בהתייחסותו לשיטת הרי"ף שאפילו גזל דרבנן אין באבק רבית בכל זאת אולי לצאת ידי שמים צריך אפילו לפי סברת רש"י דס"ל שכל שמחויב לצאת ידי שמים אם שכנגדו תפס לא מפקינן מיניה אפשר לומר דהיינו דווקא במחוייב מן התורה אבל במידי דרבנן דקיל אין חיובו אלים כ"כ עכ"ל. ופשטות כוונת המ"א בקם ליה בדרבה מיניה הוה מן התורה אבל אבק רבית דרבנן. וצ"ע אם כוונתו שעצם הענין דרבנן כמו אבק רבית או אפילו הענין דאורייתא אבל החיוב לצאת

3. היש"ש ושבות יעקב סוברים שרק קם ליה בדרכא מיניה שלא מתבצע החמור מועילה תפיסה ולא בשאר מקומות.
4. מקצה"ח משמע שבמקרה הנ"ל אפילו חיוב אינו וצ"ע שלא משמע כן מדבריהם.
5. גדר חיוב לצאת ידי שמים, ב"ד לא מחויבים הפעולה ממילא לא מחייבת מדיני אדם אבל מחייבת את האדם. אם על ב"ד לדאוג לקיום "העצמי" תועיל תפיסה ויש ענין של כפייה בדברים, ואם לא, שאין עליהם לדאוג, לא תועיל תפיסה ואין ענין של כפייה בדברים. ["חיוב ממוני"]
6. אם החיוב לצאת ידי שמים מדרבנן לא מוטל על הב"ד לדאוג.
7. שאלה אם מתרת, כעין שוגג שב"ד לא מבצעים, או כמזיד, הקצה"ח סובר כמזיד וברח.
8. הקצה"ח סובר שמסתמא, רוצים לצאת ידי שמים.
9. חיוב לקיים בגלל נאמנות [שב"ד לא מחייבים] מקצה"ח נראה שאינו ענין של לצאת ידי שמים אבל מר"ד ומהתומים משמע דהיינו הך.
10. ב"מנה לי בידך, איני יודע" החיוב לצאת ידי שמים הוא ענין מצד הספק של הנתבע אבל אין שום חיוב ממש כיון דמוציא מחברו עליו הראיה.
11. אבק רבית חיוב לצאת ידי שמים הוא ענין של "למורא ניתן ולא להישכון" ולא מועילה התפיסה. לא כראב"ד שמועילה.
12. נכרי מתשלום הוה או כפייה על האסור לקחת או פטור מלשלם שאנחנו לא מחייבים, וממילא הוה אי תשלום ולא תפיסה.

ידי שמים דרבנן. השבות יעקב מחלק שבכובש עדותו שהחיוב לצאת ידי שמים הוא דאורייתא דכתיב ונשא עונו תועיל תפיסה אבל באבק ריבית ובגרמא דחיוב לצאת ידי שמים רק מדרבנן לא תועיל תפיסה — הלא בגרמא עצם הדבר דאורייתא שוודאי אין שום היתר להזיק בדרך של גרמא וכדומה. ויש להבין הפירוש של חייבין לצאת ידי שמים מדרבנן ז"א אם עצם האיסור דאורייתא אבל מדאורייתא פטור לגמרי רק מדרבנן חייב לצאת ידי שמים, הלא אם רצונו לחזור בתשובה וודאי [לכאורה — אבל ממחתרת נראה שיתכן שלא] צריך לפייס חבירו כנ"ל ואם לא חוזר למאי נ"מ חיוב "מדרבנן" לצאת ידי שמים. ולפי ההסבר דלעיל בענין של לצאת ידי שמים שהפעולה גורמת חיוב ואם כן הב"ד היו צריכים להיות חייבים לבצע הדין וזהו עצם הדין של פטור מדיני אדם שאינם חייבים אבל בכל זאת חייב לדאוג שיצא יד"ש ישנו עליהם — א"כ אפשר לחלק שרק בדבר שבעצם הוא דאורייתא מוטל עליהם לדאוג אבל דבר שמדרבנן לא מוטל עליהם לדאוג. בדרך זה אפשר להסביר שגם אם עצם הדבר מדאורייתא אבל פטור לגמרי ואין אפילו חיוב מצד המעשה באו חכמים ותקנו חיוב, רק בכל זאת לא מוטל על ב"ד, לא רק חיוב הביצוע, אלא אפילו הדאגה לקיום הלצאת ידי שמים.

סיכום:

1. מרש"י ותוס' משמע שהחיוב לצאת ידי שמים הוה חיוב ממש ולא איזה מדת חסידות ומוסר.
2. היש"ש והצפנת פענח [הקדמון] שאפילו כפייה בדברים אסורה וכל הענין הוא פיוס ורצוי כדי שימחול לו. ["חיוב מוסרי"]